

ES šalių patirtis kovojant su invazinėmis vėžių rūšimis

DAISIE (Europos svetimų invazinių rūšių inventorizacija - Delivering Alien Invasive Species Inventories for Europe – ES mokslinių tyrimų lėšomis remiamas projektas, kurį įgyvendinant apibendrinami visos Europos duomenys apie svetimų rūšių biologinę invaziją) duomenimis, paskelbtais Projekto interneto svetainėje, net 10 822 svetimos rūšys šiuo metu skverbiasi į Europą. Tarptautinė 1 657 ekspertų grupė reguliariai atnaujina šią duomenų bazę. DAISIE svetainėje yra paskelbtas 100 pavojingiausių atėjūnų abėcėlinis sąrašas ir smulkūs žemėlapiai, kuriuose parodyta, kur jie veisiasi. Nepageidaujamų atėjūnų sąrašas yra ir dvi vėžiagyvių rūšys, atkakusios į Europą iš Šiaurės Amerikos – žymėtasis ir rainuotasis vėžiai. Žymėtasis vėžys šiuo metu yra paplitęs net 25 Europos šalyse, nuo Didžiosios Britanijos ir Suomijos šiaurėje iki Ispanijos ir Graikijos pietuose.

Ne mažesnis yra ir jo rainuoto giminaičio išplitimo arealas. Abi rūšys buvo atvežtos kilniu tikslu – pakeisti maro nusiaubtus plačiažnyplio vėžio išteklius. Pasirodė, jog amerikietiški vėžiai, patys nesirgdami, nešioja maro užkratą ir tuo dar labiau platina šią ligą. Be to, abiejų rūšių atstovai yra agresyvesni ir labiau konkurencingi negu vietiniai vėžiai ir išstumia vietinius europinius savo

gentainius. Visi šie faktoriai lemia, jog atvežtiniai vėžiai yra skaitomi nepageidaujamomis invazinėmis rūšimis, darančiomis didelę žalą gamtai. Pasauliniu mastu šios žalos apimtys yra milžiniškos. Baltarusijos gamtinių resursų ir aplinkos apsaugos ministro pavaduotojas Valentinas Mališevskis teigia, jog jo žiniomis JAV invazinės rūšys kasmet padaro žalos už 100 mlrd. dolerių, Indijoje – už 80 mlrd. dolerių, Kinijoje – už 60 mlrd. dolerių. Baltarusijoje vien rainuotieji vėžiai padaro žalos už 300 - 400 tūkst. dolerių/metus (www.interfax.by), nors šioje šalyje jie pasirodė tik prieš 15 metų.

Nenuostabu, jog kova su agresyviais svetimšaliais augalais ir gyvūnais tapo vienu iš ES prioritetų. Vykdomos tiek bendros Europos mastu akcijos, tiek atskirų valstybių veiksmai. Pastarieji priklauso nuo invazijos pasekmių.

Tur būt labiausiai amerikinių vėžių invazija pasireiškė Didžiojoje Britanijoje. Žymėtasis vėžys čia buvo atvežtas 1976 m. (keturiais metais vėliau kaip į Lietuvą) ir paplito po visą teritoriją, išskyrus Airiją. Stambus amerikietiškas žymėtasis vėžys (*Pacifastacus leniusculus*) labai greitai išstūmė smulkų vietinį baltažnyplį *Austropotamobius pallipes*, ne tik atimdamas maistą, bet ir platindamas marą. Sunaikinta apie 90 proc. vietinių vėžių išteklių. Atvykėliams buvo paskelbtas karas, kuris atskirose Jungtinės karalystės vyksta skirtingai. Gamtosauginiu atžvilgiu labai delikatus angliai bando kulinarinio karo priemones. Esmė ta, jog Anglijos gyventojai, skirtingai negu skandinavai ar prancūzai, yra nepripratę valgyti vėžius. Tuo labiau, jog vietiniai baltažnypliai vėžiai dėl savo smulkumo nelabai tiko gastronominiams tikslams. Amerikoniški žymėtieji jų giminaičiai tokiam tikslui tinka. Nuspręsta tuo pasinaudoti kovojant prieš invaziją. Juk gaudant žymėtuosius maistui iš karto sprendžiami du klausimai – ir gamtai nauda, ir žmonėms skanu. Tačiau Angijoje reikia pirmiausia įtikinti žmones įjungti į savo racioną vėžius. Tai gana sunku. Marky Market parduotuvės, tiekiančios pirkėjams šviežią mėsą ir žuvį, darbuotojai teigia, jog klientus reikia tiesiog įkalbinėti pirkti vėžius. Pirkėjams atrodo, jog tie nariuotakojai – tikras vargas. Būtina tiek vargti su vėžių kiautais, o mėsos visai nedaug. Reikia pirkti bent 3 kg vėžių, kad 2 žmonės numalšintų alkį.

Daug problemų yra ir su nariuotakojų gaudymu. Atrodo, kokie čia rūpesčiai – leisk neribotą žūklę ir vėžių mažės. Taip, beje, numatyta mūsų šalyje galiojančiose taisyklėse. Tačiau Anglijos mokslininkai išsiaiškino, jog žymėtojų vėžių populiacijoje viešpatauja stambiausi patinai. Šitie milžinai yra tikri vėžių bendrijos galvažudžiai. Jie ne tik atima maistą iš savo mažesnių giminaičių, bet ir pačius smulkiuosius vėžius suryja. Tokiu būdu natūraliai reguliuojasi populiacijos individų skaičius. Jeigu leisi neribotai gaudyti, stambieji patinai, išstumdę savo mažesnius brolius, pirmieji

atsidurs prie masalo ir taps žmonių laimikiu. O išgaudžius didžiuosius, smulkesni individai galės netrukdomai daugintis, tad rezultatas gali būti nelauktas – bendras žymėtųjų vėžių skaičius vandens telkinyje padidės, o ne sumažės. Siekiant to išvengti, Anglijoje vėžius leidžiama gaudyti pagal specialias licenzijas, numatant jose tikslinius vėžiavimo apribojimus pagal dydį ir t.t.. Šiuos dokumentus išduoda Aplinkos apsaugos agentūra per 20 dienų nuo žodinio ar raštiško kreipimosi (nors realiai lizecija elektroniniu paštu gaunama per dieną nuo telefoninio prašymo). Be to, reikia žemės valdytojo, kurio teritorijoje ruošiamasi vėžiauti, leidimo. Dažnai vengiama naudoti ir gaudykles, nes į jas paskui vėžius gali patekti saugomos ūdros ir žūti. Tad kai kas gaudo vėžius praktiškai rankomis, naudodami masalą (bekoną, vištieną, kačių édalą). Kaip rodo praktika, tokiu būdu per dieną galima pagauti iki 60 vėžių.

Aplinkos apsaugos agentūra yra įrašiusi žymėtuosius vėžius į dešimties pačių pavojingiausių Anglijos invazinių rūšių sąrašą. Baltažnyplius vėžius bandoma dirbtinai veisti. Minėta agentūra kreipėsi į visus, turinčius nuosavus tvenkinius ar ežerus, prašydama priglauti šiuos tremtinius. Tikimasi, jog ateityje bus rasti veiksmingesni ateivių biologinės kontrolės būdai.

Šiaurinėje Didžiosios Britanijos autonominėje dalyje – Škotijoje- su ateiviais vėžiais elgiamasi be ceremonijų. 2009 m. Škotijos vyriausybė finansavo jų masinį naikinimą. Per 5 mėnesius buvo sunaikinta daugiau kaip milijonas žymėtųjų vėžių(www.practicalfishkeeping.co). Nepaisant to, jų visiškai išnaikinti nepavyko ir problema lieka. Dabar ekologai siūlo kovai su jais panaudoti europinius ungurius, kurie, kaip žinia, ryja vėžių jauniklius ir išsinėrusius suaugusius vėžius. Kartu mechaniniam vėžių naikinimui numatoma skirti iki 700 tūkst. svarų sterlingų/3 metus.

Žinios apie žymėtųjų vėžių plitimą ateina ir iš kitų Europos šalių. Štai praeitais, 2011 metais, Danijos ekologai paskelbė apie staigų šių nariuotakojų išplitimą Danijos pakrantėse, sukėlusį vietinių plačiažnyplių vėžių nykimą Šiaurės Jutlandijoje. Danijos laukinės lašišos apsaugos centras įgyvenina specialų projektą stabdyti žymėtųjų vėžių plitimą. Jo metu savanoriai Alingo kanalų sistemoje pagavo daugiau kaip 60 tūkst. suaugusių vėžių. Visgi projekto vadovas Kimas Aiversonas mano, jog to nepakanka, nes kanalų sistemoje liko ne mažesnis kiekis nesugautų vėžių. Efektyvesnei kovai su atėjūnais trukdo ir Danijos teisės aktai. Pagal juos ateivius perkelti į upes bei atvirus vandens telkinius negalima, tačiau niekas neturi teisės uždrausti nariuotakuojus auginti sodų kūdrose, akvariumuose, izoliuotuose vandens telkiniuose, iš kur šie patenka į kitus vandenis.

Kita invazinė rūšis – rainuotasis vėžys – kiekybiniu atžvilgiu Europoje plinta dar efektyviau negu žymėtasis. Visgi apie kovą su juo tenka išgirsti žymiai rečiau. Matyt, tai nulemia tai, jog šis vėžys yra nepalyginamai prastesnis kulinariniu atžvilgiu ir norinčių jį gaudyti savanorių atsiranda daug

mažiau. Nors pasitaiko informacijos, jog ir šitos menkavertės rūšies atsiradimas kai kur turi teigiamą ekonominį efektą, susijusį su jų panaudojimu žmonų maistui (Henttonen and Huner 1999). Su rainuotųjų vėžių plitimu daugiausia bandoma kovoti juos išgaudant. Tokia priemonė 2012 metais buvo organizuota ir mūsų šalyje, Vakarų Lietuvoje, įgyvendinant šį projektą. Nariuotakojus gaudė 15 moksleivių grupių. Kitame krašto gale, Vilniaus miesto Balsio ežere į rainuotųjų vėžių gaudymą susirinko apie pusantro šimto vilniečių, kurie sugavo virš tūkstančio vėžių. Šią akciją organizavo Lietuvos gamtos fondas.

Šiuo metu ES per metus išleidžia mažiausiai 12 mlrd. EUR invazinėms rūšims kontroliuoti ir jų daromai žalai atitaisyti. Invazinių rūšių keliamą pavojų būtina nustatyti kuo anksčiau, nes daug lengviau ir pigiau yra užkirsti kelią rūšims plisti, kol jos dar nėra įsigalėjusios naujoje vietoje. Anksčiau nebuvo vienodo požiūrio į invazinių rūšių problemą, todėl Europos Komisija 2008 m. parengė komunikatą „ES invazinių rūšių strategijos kūrimas“. Tarptautiniu lygmeniu susitarta spręsti šią problemą trimis etapais :

- Pigiausias ir geriausias metodas yra prevencija, apimanti griežtesnę sienų kontrolę ir dalijimąsi informacija regionų, nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis;
- Invazinėms rūšims įsiveisus, veiksmingiausia priemonė – jas išnaikinti. Norint išnaikinti rūšis dideliuose plotuose, tokie veiksmai turi būti centralizuotai derinami ir finansuojami;
- Jei invazinių rūšių išnaikinti neįmanoma, būtina jas izoliuoti ir užtikrinti ilgalaikę jų kontrolę, siekiant sustabdyti tolesnį invazinių rūšių plitimą.

„Invazinių rūšių grėsmė biologinei įvairovei yra didžiulė. Kadangi šios rūšys labai greitai įsiveisia ir paplinta, vienos valstybės narės priemonės prieš jas gali būti neveiksmingos, jei kaimyninės šalys nieko nedaro arba nederina savo veiksmų. Invazinių rūšių plitimas labai kenkia ES valstybių ekologijai, ekonomikai ir socialiniam gyvenimui, todėl šią problemą turime spręsti darniai“ - teigia už aplinką atsakingas Europos Komisijos narys Stavros Dimas.

ES pozicija – kovoje su atėjūnais turi dalyvauti visuomenė. Šioje veikloje sąmoningumo ugdymas yra svarbus ginklas. Komisija, neseniai pasikonsultavusi su visuomene, gavo 880 atsiliepimų, kurių tris ketvirtadalius pateikė privatūs asmenys. Ši apklausa parodė, kad didžioji visuomenės dalis pritaria, jog reikia imtis veiksmų ES lygmeniu. Šios apklausos rezultatais remiamasi kuriant ES politiką. Biologinės įvairovės konvencijos šalys susitarė kovodamos su invazinių rūšių plitimu remtis visapusišku ir visuotiniu požiūriu. Jos paragino valstybių vyriausybes ugdyti sąmoningumą, įtraukti bendruomenes ir bendradarbiauti su kaimyninėmis šalimis. Išvengti invazinių svetimų rūšių migracijos ir darniai, veiksmingai bei laiku sustabdyti jų skverbimąsi bus įmanoma tik tada, kai

tarpusavyje bendradarbiaus vyriausybės, ekonomikos sektoriai, nevyriausybinės organizacijos, tarptautinių sutarčių organizacijos ir plačioji visuomenė.

2010 m. spalio pabaigoje įvyko Europos vėžininkystė kongresas (<http://eucrayfish2010.conference.univ-poitiers.fr/spip.php?article68&lang=en>), kuriame be kita ko buvo kreipiamas didelis dėmesys invazinių rūšių plitimui, jų įtakai vietinėms rūšims ir kt.

Pritarta, jog Veiksmų planas *Astacus astacus* ištekliams atkurti ir išsaugoti (kaip kad unguriams, eršketams ir pan.) būtų labai aktualus. Einama link to, kad matyt ir čia bus leidžiama finansuoti tiesioginius atkūrimo darbus - tačiau jie beprasmiškai jeigu rainuotojų vėžių (*Orconectuc limosus*) invazija toliau plis.

Lietuvos Aplinkos ministerija turi pasirengusi ir pasitvirtinusi Biologinės įvairovės išsaugojimo ir saugomų teritorijų planavimo bei tvarkymo 2007-2013 m. programą, pagal kurią siekiama Invazinių rūšių plitimo sulėtinimo/sustabdymo. Laukiami rezultatai biologinės įvairovės srityje: atstatyti natyvinių (vietinių) rūšių populiaciniai bei ekologiniai ryšiai, sustabdytas invazinių rūšių (tame tarpe rainuotojo vėžio) plitimas.

Taigi, Europoje tiek atskirų valstybių, tiek ir ES lygiu atliekami kai kurie veiksmai prieš invazinių rūšių plitimą, bet jie yra dar aiškiai nepakankami ir negali sustabdyti nepageidaujamo rūšių (tame tarpe ir vėžių) plitimo.

Gali būti, jog kai kurių vėžių plitimą sustabdys pati gamta. Pastebėta, jog žymėtasis vėžys praeito amžiaus 70 – taisiais metais išplito net 25 Europos šalyse, taip pat nukeliavo toli į Europos rytus (buvo užfiksuotas net Rusijos Leningrado, Pskovo, Tverės, Smolensko, Novgorodo srityse, Karelijos respublikoje). Visgi toliau jis nepasislinko. 80 – aisiais ir 90 – aisiais to šimtmečio metais

žymėtojų vėžių buvo ypač gausu, o plačiažnypliai ir siauražnypliai vėžiai savo arealo vakarinėje dalyje atrodė beišmirštą. Tačiau XX amžiaus pabaigoje situacija kiek pasikeitė – abiejų nykstančių vietinių rūšių vėžiai sugebėjo sukurti formas, labiau atsparias vėžių marui. Nuo to momento žymėtieji vėžiai lyg tai pradėjo trauktis atgal į vakarus. Gal tai reiškia vietinių vėžių rūšių renesansą?

Anglijoje stebimas kitas procesas. Čia jau susiduria dviejų vienas su kitu konkuruojančių ateivių vėžiagyvių arealai. Nuo 1980 m. Jungtinėje Karalystėje intensyviai plinta su laivų balastiniais vandenimis patekęs kiniškas gauruotasis krabas *Eriocheir sinensis*, galintis gyventi tiek sūriame, tiek ir gėlame vandenyje. Šis vėžiagyvis maro neplatina, tačiau pasižymi nepaprastu rajumu. Plisdamas Anglijos vidaus vandenyse, jis susidūrė su nemažiau rajų žymėtuojų vėžiu. Prasideda tarprūšinė kova už maisto resursus ir išlikimą. Kembridžo universiteto specialisto Filin Ermgasen nuomone, turėtų nugalėti agresyvesnis ir stipresnis kinietiškas gauruotasis krabas. Bet kokių atveju vietinės vandenų faunos laukia nelinksmas likimas.